

BİR MÜFETTİŞ RAPORUNDA ERKEN 20.YÜZYIL İSTANBUL SURIÇİ SIBYAN MEKTEPLERİ

Ali Naci ÖZYALVAÇ*

Özet

Erken 20.yüzyıl İstanbul-Suriçi sıbyan mektepleri ile ilgili daha önce bilinmeyen 1912-1914 tarihli bir müfettiş raporu temel alınarak yapılan bu çalışmada; öncelikle Osmanlı Dönemi sıbyan mekteplerinin kuruluşu, mekteplerin üzerine inşa edildikleri toplumsal, idari ve ekonomik yapı hakkında bilgi verilmiş, bu kurumların yönetim kadroları, müfredatları, eğitim ve öğretimin metodları ile personel konularına değinilmiştir. Söz konusu müfettiş raporunda yer alan İstanbul Suriçi Sıbyan Mekteplerinin tasnif edilmesi ile 113 adet sıbyan mektebinin mevkii, öğrenci adedi, vakıf türü, personel sayısı, derslik adedi gibi niteliklerine yer verilmiştir. Değerlendirme kısmında elde edilen veriler yorumlanmış, İstanbul Suriçi'ndeki sıbyan mekteplerinin 1912-1914 yıllarındaki durumu çeşitli yönleri ile tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sıbyan Mektebi, İptidai Mektep, İstanbul Suriçi, Osmanlı Devleti Eğitim Sisteminde Yenileşme Hareketleri.

EARLY 20th CENTURY ISTANBUL SURIÇİ DISTRICT SCHOOLS ACCORDING TO THE INSPECTOR'S REPORTS

Abstract

This study based on an inspector's report in 1912-1914, about early 20th century İstanbul-Suriçi district schools. Subject and content is given and primary school's historical development in the islamic cultures is mentioned. Ottoman Period district school's establishment and the social, the administrative and the economical structure of these institutions are given; their administration staff, curriculums, education methods and personnel issues were touched upon. The data collected during the study were commented; the district school's situation in İstanbul Suriçi, was attempted to be determined in some aspects. District schools were also scrutinized in with respect to architecture and city planning.

---

* Arş. Gör., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, aozyalvac@fatihisultan.edu.tr

Key Words: Sıbyan mektebi (district school), İptidai mekteb, İstanbul-Suriçi, Renovation movements in Ottoman Empire education system.

Araştırmanın konusu, 1912-1914 yılları arasında Maarif Nezareti'ne bağlı bir müfettiş tarafından tutulmuş rapor¹ temel alınarak o tarihte İstanbul Suriçi'nde bulunan mekteplerin durumlarının ortaya konmasıdır. Osmanlı Devleti'nin eğitim politikaları doğrultusunda eski usul ile eğitim veren sıbyan mekteplerinin yeni usule geçişlerinin sağlanması ve yeni usul ile eğitim veren (Maarif Nezareti'ne bağlı) iptidai mekteplerin eksik ve ihtiyaçlarının belirlenmesi amacıyla hazırlandığı anlaşılan raporda her mektebin konumu, mekân ve hoca sayısı gibi özelliklerinin belirtilmesi, bu çalışmanın yapılmasını mümkün kılmaktadır.

Çalışmada öncelikli hedef, müfettiş raporundaki mekteplerden İstanbul Suriçi'nde bulunanların tespit edilmesi ve diğer araştırmalara kaynaklık edecek metnin doğru şekilde transkripti olmuştur. Sıbyan mekteplerinin ilköğretimin tarihsel gelişimi içinde nerede konumlandığı ve Osmanlı Devletinde mektepleri var eden toplumsal kurumların özellikleri üzerinde durulmuş, fiziksel çevreyi dönüştüren süreçlerin ortaya konmasına çalışılmıştır. Bu bilgiler ve rapordan elde edilen veriler ışığında imparatorluğun son döneminde İstanbul'da bulunan mekteplerin coğrafi dağılımları, öğrenci sayıları, vakıf türleri, yapısal özellikleri, ders müfredatları, öğretmen ve personel sayıları gibi konular hakkında ulaşılan bilgiler yorumlanmaya çalışılmıştır.

Müfettiş raporu yanında çalışmada faydalanılan diğer önemli bir kaynak Mekâtib-i Vakfiye Cetveli isimli yazmadır.² Turgut Kut özel arşivinde bulunan belge bitmemiş bir cetvelin taslak halidir ve 318 mektebin ismi, vakıf türü, adresi, konumu hakkında bilgi vermektedir. Binaların ne olarak kullanıldığı, kimin tarafından yıktırıldığı veya satıldığı gibi detayları içeren belge, içeriğinden anlaşıldığı kadarı ile 1923-1928 yılları arasında hazırlanmış olmalıdır. Karşılaştırma yapabilmek için müfettiş raporu ile yakın tarihli bu belge birlikte ele alınmış, sonuç bölümünde iki kaynak birlikte değerlendirilmiştir.

¹ Bu yazma Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyon'unda bulunmaktadır. Eserin ismi "Mekâtib-i Umûmiye Talebesine Mahsus" olup 1912-14 yılı Suriçi, Eyüp, Galata, Boğaziçi, Üsküdar ve Kadıköy mekteplerini içermektedir.

² Turgut Kut, "İstanbul Sıbyan Mektepleriyle İlgili Bir Vesika", *Journal of Turkish Studies - Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Cambridge, 1978, s. I, s. 55-84.

Mekteplerin Suriçi'nde dağılımlarını izlememizi ve bugün kaybedilen yer adlarına ulaşmamızı mümkün kılan haritalar³, 20. yüzyılda mekteplerin durumu hakkında bilgi verici diğer bir önemli kaynaktır. 1875 yılında yapıldığı sanılan taş baskı haritaların Behçet Ünsal tarafından 1/2000 ölçekli şehir planlarına aktarılması ve bazı tamamlamalar ile Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 1958 yılında yayınladığı haritalarda bazı mektepler yerinde gösterilirken, bazı mekteplerin ise diğer belgelerde verilen bilgiler doğrultusunda yerlerinin tespiti yapılabilmektedir.

1. Osmanlı Devri Sıbyan Mektepleri

1.1. Kuruluş, Mektepleri Hazırlayan İdari ve Mali Yapı

İslâm ülkelerinde, temel eğitimin verildiği yer anlamına gelen mektebe Araplar “küttâb” demişlerdir.⁴ Abbasîler devrinde de küttâb adıyla anılan mekteplere Karahanlılar veya Selçuklular'da “sıbyan mektebi” denilmiş ve Osmanlılar da bu ismi kullanmışlardır.⁵ Osmanlılar, Sıbyan Mektebi ismiyle nitelendirdiği birimleri zamanla “dârüttalîm, dârülilm, muallimhâne, mahalle mektebi, taş mektep, mekteb-i ibtidâiyye” gibi adlarla da anmışlardır. Bu mekteplerin hocalarına “muallim”, yardımcılarında da “kalfa” (halife) denmiştir.⁶

Osmanlı Devleti'nin çocuklara temel eğitimi vermek amacıyla inşa ettirdiği ilk mektep Bursa'da yapılmıştır. İstanbul'da ise ilk sıbyan mektebi Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulmuştur. “Dârüttalîm” ismiyle de anılan bu mektebin vakfiyesinde ta'lîm-i kelâm-ı kadîm ve Kur'ân-ı azîm okunması şart koşulmuştu II. Bayezid'in de İstanbul'da inşa ettirdiği külliyesine ait vakfiyesinde sıbyan mektebinin programını tayin ettiğini görüyoruz. Buna göre; muallim ve halifenin çocuklara Kur'an okumayı ve bazı ilmihal bilgilerinin öğretmesi şartı getiriliyordu.⁷

³ Ekrem Hakkı Ayverdi, *19. Asırda İstanbul Haritası*, İstanbul, 1958.

⁴ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyim ve Terimleri Sözlüğü*, c. 1, İstanbul, 1993, s. 201.

⁵ Cahit Baltacı, “Osmanlılarda Mektep”, C. 29, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2004, s. 5-6.

⁶ XIX. yüzyıla gelindiğinde mektep kelimesi bütün eğitim ve öğretim kurumlarını içine alacak bir genişlik kazanmış, bugünkü “okul” kelimesi karşılığında neredeyse tüm eğitim kurumlarının isimlerinin başına getirilerek kullanılmış (örneğin mekteb-i tıbbiyye-i şahane), fakültelerin adında dahi yer almıştır.

⁷ Osmanlı sıbyan mekteplerinin programları başlangıçtan 1924 yılına kadar çeşitli değişiklik ve gelişmeler göstermiştir. I. Mahmud'un vakfiyesinde (1740) mektep müfredatına güzel yazı gibi yeni dersler eklenmiş, I. Abdülhamid'in 1781 tarihli vakfiyesinde Arapça ve Farsça da programa dahil edilmiş, kitâbet (kâtiplik) derslerine yer verilmiştir. Ancak bu ve benzeri teşebbüsler unumi bir özellik kazanmamıştır. Bkz. Vedad Günyol, M.E.B. İslam Ansiklopedisi, c. 7, İstanbul, 1972, s. 656.

Osmanlı Devleti'nde saray, tabii olarak her türlü askeri, idari ve hukuki fonksiyonu bir araya getiren merkezi noktayı oluşturmuştur. Yönetim ve askerlik işlerinde çalıştırılacak her türlü memur burada yetiştirilirken sarayın dışında eğitim kurumu olarak yalnız sıbyan mektepleri ve medreseler faaliyet göstermiştir. Sıbyan mektepleri halk çocuklarının öğretimlerinin ilk basamağını teşkil ederken, medreseler öğretimin ikinci basamağını oluşturarak dini ve hukuki bilgiler verirdi. 1825 yılında askeri ve mülki mekteplerin açılışına dek durum bu şekilde devam etmiştir.⁸

Saray içinde, Şehzadegan mektebi, Meşkhane ve Enderun bulunuyordu. Şehzadegan mektebi programı, aynı sıbyan mekteplerinininki gibi idi. Enderun ise çeşitli kısımları ile Osmanlı Devleti'nin en mühim mevkilerinin sahiplerini yetiştiriyordu. Kaptan-ı deryalık, sadrazamlık, kazaskerlik, seraskerlik, valilik, elçilik gibi en önemli mevkilerin sahipleri, mimar, hattat, nakkaş gibi sanatkarlar, âlimler ve şairler çoğunlukla saraydan yetişiyordu.⁹ Bu durum, sıbyan mekteplerine öğrencilerine mesleki açıdan eğitim vermek ya da bu konuda yönlendirmek imkânı vermezken ders programını da tabii olarak basitleştirmekte idi. Devlet kurumlarında ihtiyaç duyulan kimseler sarayda yetiştiği için sıbyan mekteplerinde çocuklara herhangi bir mesleki bilgi verilmezdi ve sıbyan mekteplerini bitiren öğrencilerin önündeki tek seçenek medrese eğitimi idi.¹⁰

Mektepleri genellikle halifeler, sultanlar, yüksek dereceli devlet memurları ile zenginler bina etmiş, öğrenim masrafları için vakıflar kurmuşlardır. Osmanlı toplumu içinde kendisine uygun bir gelişme sahası bulan vakıf sistemi¹¹, birçok kurumu etkilemiş ve şekillendirmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nde pek çok alanda olduğu gibi eğitim hizmetleri de vakıflar yoluyla karşılanmıştır.¹² Vâkıf, yani vakfı kuran kişi, vakfiye isimli bir belge düzenleyerek, kurmayı vadettiği mektep, medrese gibi bir kurumun çalışmasına ilişkin şartları belirtirdi. Yine bu kurumun ömrünü sürdürmesi için gerekli mali kaynakları (dükkân, tarla vs.), vakfın düzeni ve yönetimi ile ilgili şartları, "mütevellî" ismi verilen vakıf yöneticisi ile onun görev ve haklarını da belgeye eklerdi. Vakfiye, kadı tarafından tasdik edildikten sonra hükümleri

⁸ Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1968, s. 56.

⁹ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Saray Teşkilatı*, Ankara, 1988.

¹⁰ Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, s. 56

¹¹ Mektepleri ortaya çıkaran en önemli unsurlardan biri olan vakıf kurumu, özel kişilerin kendilerine ait servetlerini toplumun yararına bağışlamaları, ve bu amaçla kurumlar meydana getirdikleri hukuki sistemin adıdır.

¹² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, İstanbul 1994, s. 95.

değiştirilmeden uygulanır, vakfın denetimini ise kadı ve müftüler ile merkezdeki evkafı (vakıflar) ile ilgili daire üstlenirdi. Osmanlı Devleti'nde eğitim alanındaki vakıflar iki kısma ayrılmakta olup bunlar sıbyan mektepleri, medreseler, darülkurra ve darülhadislerin oluşturduğu mektep eğitimi grubu ile, cami ve tekkelerin oluşturduğu, halkın talim ve terbiyesine yönelik kuruluşlardı. Sıbyan mekteplerinde ücret ve burslar dışında, hoca ve talebelere elbiseler verilir (ya da bedeli ödenir), ilkbaharda yapacakları gezinin masrafları da vakıflar tarafından karşılanırdı. Bununla beraber, her biri kendi vakfiyesine göre idare edilen sıbyan mekteplerinin ekonomik olarak ihtiyaçlarını karşılarken, eğitim yöntemi ve işleyişle alakalı kurallar da vakfın yapılışı ile tespit edilmiş oluyordu.¹³

1.2. Sıbyan Mekteplerinde Eğitim

Sıbyan mekteplerine dört ile altı yaş arasında başlanırdı.¹⁴ Mekteplerin ders programı şehir, kasaba, köylere göre farklılıklar gösterdiği gibi vakfiye şartlarına, dönemlere ve hocalara göre de değişebilmekteydi. Yine de namaz sureleri, duaları düzgün okunacak derecede Kur'an-ı Kerim okuma ve tecvid bilgisi, ilmihal öğretimi, namazın kılınışı gibi bilgilerin yanı sıra tekbir, salâvat, ilahî gibi musiki eğitimi verilir, ancak ders programının esasını Kur'an-ı Kerim teşkil ederdi.¹⁵ Sıbyan mekteplerinde eğitim süresi belli bir zaman dilimi ile sınırlandırılmamıştır. 1846 yılı (bu yıldan itibaren 4 yıl olacaktır) öncesinde eğitim süresi öğrencinin zekâ, çalışkanlık ve okuması gereken kitapların bitirilmesi ile paralellik gösteriyordu.¹⁶ Sıbyan mekteplerinde bugün olduğu gibi devlet tarafından belirlenmiş bir ders programı da yoktu. Mektepler sabah erkenden açılır, ikindiye kadar devam ederdi. Tenefüs yoktu. Tek ders arası öğle ezanında verilirdi. Bu müddet zarfında yemek yenir, namaz kılınırdı. Tenefüse ihtiyaç duyulmamasının nedeni derslerde çocuklarla özel olarak tek tek ilgilenilmesi idi. Öğrenciler yılın herhangi bir gününde okula başladıklarından farklı düzeydeki talebeler aynı dersane içinde bulunur, hoca bir kısım talebe ile meşgul olurken diğerleri serbest kalırdı. Ses yapmamak

¹³ Bahaettin Yediyıldız, "Vakıf", *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, C. XIII, s. 169.

¹⁴ Anadolu'da çocuklar daha ziyade dört yaşında okula verilirken İstanbul'da beş-altı yaşlarında okula başlanırdı. Osmanlılar'da geleneksel olarak dört yıl dört ay dört gün veya beş yıl beş ay beş gün gibi kalıplaşmış sürelerle belirlenen öğrenime başlama yaşına ulaşmış çocukların mektebe gitmeleri dolayısıyla düzenlenen törenlere "âmin alayı", "bed-i besmele cemiyeti", "mektep cemiyeti", "dua cemiyeti" gibi adlar verilmiş, bu törenler sırasında okunan ilâhiler güfte mecmualarında "mektep ilâhisi" ismiyle kaydedilmiştir. Tören sonunda makamla okunan duaya da "mektep gülbangı" denilmiştir.

¹⁵ Ali Birinci ve İsmail Kara., *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, İstanbul 2005, s. 12.

¹⁶ Baltacı, *Osmanlılarda Mektep*, s. 6.

kaydı ile isteyen dersini çalışır, dileyen yazı yazar, arzu eden de hiçbir şey yapmadan otururdu, kimse de boş oturmasına karışmazdı.¹⁷

Çocuğa cüzler öğretilirken bir yandan da âmin alaylarında söylemesi için ilahi meşk ettirilirdi. Çocuğun Kur'an okumaya başlaması "Mushaf'a çıkmak" ismiyle nitelendirilir, bundan itibaren bir iki kere hatim indirir, ardından hafızlık için çalışırdı. Ancak bunu da çoğu kere imam ve müezzin çocukları başarabilirdi. Yine de ender olmakla beraber fevkalade zekâyaya sahip olan, bir kaleme intisap ederek ilim tahsil etmeye gayret eden çocuklar da olurdu. Hafızlıkla beraber sıbyan mektebinin vereceği okuma dersleri aşağı yukarı tamamlanmış, medrese öncesi ilk eğitimin büyük bir kısmı bitirilmiş olurdu.

Sıbyan mekteplerinde parasız okutulan çocuklar, ücret ödemediği için yer içer ve gündelik alırlardı. Ayrıca kendilerine elbise verilir ve senede bir defa da çevrelerini tanımaları, dinlenmeleri için geziler tertiplenirdi.¹⁸ Padişah mektepleri genellikle imaretler yanında inşa edildiği için talebeler buradan rahatça yemeklerini yerlerdi. Nitekim II.Bayezid'in vakfiyesinde "...her iki nevbet (sabah ve akşam) fukara için pişen taamdan, eytamdan ve evlad-ı fukaradan mektepte hazır olanlara adet üzere her ikisine birer aş verirler, eti ve ekmeği ile..." denmektedir. Bu imkânın olmadığı mekteplerde ise öğrencilere yemek parası veya gündelik tabir edilen bir miktarın verildiği bilinmektedir.

Öğrencilerin tatil günleri perşembe öğleden sonra başlar cumartesiye kadar devam ederdi. Kandillerde ve bayramlarda da mektep tatil olurdu.¹⁹ Âmin alayının yapıldığı gün de bir nevi tatildi. Önceden haberli olan öğrenciler cüzlerini yanlarına almadan, okula gelirler ve âmin'den sonra serbest kalırlardı. Çocuklar tatil günlerinin yanı sıra Ramazan ayını da çok sever, bir an önce gelmesini beklerlerdi. Çünkü mekteplerde eğitim bu ayda hafifler, mektepten her gün yarım saat erken çıkılırdı. Bir başka tatil günü ise imam olan hocaların defin günleriydi. O gün ders görülmediğinden, gün tam bir eğlence içinde geçerdi.

1.3. Personel

Sıbyan mekteplerinin yönetimi ile ilgili kadro, mekteplerin bina yapım ve onarım giderleri, öğretmen ücretleri, öğrencilerin çeşitli masraflarının karşılanması için çalışırdı. Mütevelli idari kadroda en yetkili görevli idi. Bu şahıslar doğrudan vâkıf tarafından yahut onun tespit ettiği şartlara göre tayin

¹⁷ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyim ve Terimleri Sözlüğü*, s. 202.

¹⁸ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977, s. 88.

¹⁹ Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1973, s. 26.

edilirdi.²⁰ Genel anlamda vakfın yönetiminden birinci derecede sorumlu olan mütevellî, mektebin bağlı bulunduğu vakıfta yaşanabilecek her türlü idari problemi çözmekle yükümlüydü. Muhasebe kayıtlarının kontrolü, vakıf çalışanlarının sıkıntılarının çözümü gibi pek çok konu ile ilgilenirdi. Görevini yerine getiremeyen yahut ihmali görülen mütevellîler ise vazifelerinden uzaklaştırılırdı.²¹

İdari kadroda yer alan diğer görevliler nâzır, kâtip, câbi ve vekilharçtı. Nâzır, vakfa dair herhangi bir tasarruf yetkisi bulunmasa da, mütevellîlerin vakıf şartlarına uyup uymadıklarını ve vakfa zararı dokunacak tutumlarda bulunup bulunmadıklarını teftiş ederdi. Atamalarda mütevellîden istenen özellikler nazırlarda da aranmaktaydı. Vakıf ve mektebi ilgilendiren bütün yazışmaları yapmak, vakfa giren-çıkan erzak veya eşyayı özel defterlere kaydetmek kâtipin göreviydi. Câbi, vakıf gelirlerinin tahsili ve kontrolünü üstlenirken vekilharç da vakfa alınacak eşya ve malzemedan sorumluydu.²²

Osmanlı sıbyan mekteplerinin hocaları çoğunlukla medrese mezunuydu. Kız mekteplerinde ise medrese mezunu olmadıkları halde Subha-i Sıbyan ve Tuhfe-i Vehbi gibi risaleleri okumuş yaşlı kadınların muallimelik yaptıkları bilinmektedir. 1868 yılında her medrese mezununun muallim olmasını engellemek amacıyla sıbyan mektepleri muallimliği için Darulmuallimin-i Sıbyan isimli özel bir öğretmen okulu açılmıştır. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde de ancak bu okul mezunlarının sıbyan mekteplerine hoca olabilecekleri esası getirilmiştir.²³

Sıbyan mekteplerinde bir diğer personel kalfalardı. Hocanın yardımcısı konumunda bulunan kalfalar bir kaç hatim indirmiş kabiliyetli öğrenciler arasından seçilirdi. Bir sınıfta birden fazla kalfa bulunabilirdi. Bunlar öğrencilerin dersleri ile ilgilenir, ödevlerini ezberlemelerinde yardımcı olurdu. Hoca dersten çıksa da ders bozulmaz, kalfa sınıfta derse devam ederdi.²⁴ Tek bir birimden oluşan sıbyan mekteplerinin gelişmiş bir personel sayısı yoktu. Genellikle bir hoca (muallim), gelirine göre değişmekle beraber birer kalfa ve bevvab (hademe) bulunurdu.²⁵ Bevvab sabahları okulu açar, etrafın temizliği ile

²⁰ Yediyıldız, a.g.m., C. XIII, s. 160.

²¹ Mefail Hızlı, "Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi*, İstanbul, 1999.

²² Hızlı, a.g.m., s. 64.

²³ Cahit Baltacı, "Eğitim Sistemi", *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti: Devlet yönetimi, İktisat, Askeri Teşkilat, Eğitim Sistemi, Gündelik Hayat*, (yay. haz. Komisyon), İstanbul, 1999, s. 246.

²⁴ Yücel Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)", *Türkler*, C. XXV, s. 39.

²⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyim ve Terimleri Sözlüğü*, s. 212.

ilgilenir, su temin eder, bahçenin bakımını üstlenir, çocukları her sabah tek tek evlerinden alırdı.²⁶ Öğleden sonra çocuklar için tatil arası verildiğinden, yemeklerini evden getirenler karınlarını doyurur, evleri yakın olanları bevvab evlerine bırakır, tatil bitiminde yeniden okula götürürdü. Daima çocukların refakatinde bulunan bevvab ders çıkışında da onlarla ilgilenir, hemen dağılmayan talebeleri tabur halinde mektepten çıkararak tek tek evlerine bırakırdı.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren sıbyan mekteplerinin sorunları üzerinde durmaya başlamış, 1838 yılında yayınlanan bir layiha ile genel durumları, bilgi dereceleri teftiş edilen ve bu konuda yetersiz olan hocaların görevlerine son verileceği bildirilmiştir.²⁷ Sultan II. Mahmud (1808-1839) döneminde ise hocalara medrese teşkilatında özel bir eğitim verilmiştir. 15 Kasım 1868 yılında İstanbul'daki iptidai mekteplere hoca yetiştirmek amacıyla Darulmuallimin-i Sıbyan isimli bir okul açılmış²⁸, cami derslerini izleyenlerden ve medreselilerden sınavla alınan öğrencilere de bir sene süreyle mesleki eğitim vermeye başlanmıştır. Hocaların gelirleri konusunda ise 1847 yılında bir iyileştirme yoluna gidilmiş, yayımlanan talimatname ile hocaların artık belirli bir sistemle okul gelirlerinden veya devletten maaş alan memurlar olacakları belirtilmiştir.²⁹

2. Raporda Yer Alan Mektepler

1. Abdullah Paşa Mektebi, Bayezid – Tavşantaşı'nda, mülhak. 1 muallim-i evvel ve 1 muallim-i sani mevcut olup bir dershanesi, bir muallim odası ve altında bodrum katı vardır.

2. Abdülkerim Ağa Mektebi, Aksaray, Sinekli Bakkal'da, mülhak, 30 kız talebesi, 1 muallimesi mevcut olan mektep bir derslane ve bir muallim odasıyla müştemilat-ı saireden ibarettir. Ahşap ve fevkani bir bina olup cüz'i bir masrafla muhtac-ı tamirdir.

²⁶ Birinci ve Kara, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, s. 11.

²⁷ Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında siyasi ve iktisadi alanlarda görülen zayıflamalar eğitim alanında da hissedilmeye başlanmıştır. Sıbyan mekteplerindeki eğitimin yetersizliğini hocalara bağlayan Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, mektebi imamla beraber Kur'an-ı Kerimi ezberlemiş, hafız olmuş öğretmenlerin idare ettiğini, hafız olmayan öğretmenlerin de babalarından kendilerine geçen öğretmenliği başlarına sarık sarmak suretiyle yaptıklarını dile getirmektedir. İhtiyaçlar mektebin bağlı olduğu vakıf ve hayırseverler tarafından karşılanır, hocalara da talebelerin velileri, durumuna göre aylık birer kuruştan on iki kuruşa kadar ücret verirdi. Hocaların bundan başka düzenli bir geliri yoktu.

²⁸ Beyazıt'ta açılan bu okulun yerinde bugün İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi bulunmaktadır.

²⁹ Necdet Sakaoğlu, "Darulmuallimin", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1994, s. 568.

3. Adilşah Sultan Mektebi, Fatih'te, mazbut. 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani ve 10 talebesi olup kargir iki derslane, bir muallim odası ile müstemilatı saireden ibarettir.

4. Ahmet Hulusi Paşa Mektebi, Cerrahpaşa – Keçeciler'de. Derslane ve bir muallim odasıyla tahtında bir odadan ve mektebin arkasında bir dönüm bahçeden ibarettir.

5. Altay Hatun - Hane-i Hatun Mektebi, Karagümrük – Yenibahçe'de, mazbut. 120 talebesi, 1 muallim-i evvel, 2 muallim-i sani, 1 nakış muallimesi, 1 hademesi olan mektep bir kargir derslane ile bir ahşap derslane, bir muallim odası ve bir taamhane ve önünde bir miktar bahçe ve müstemilat-ı saireden ibarettir.

6. Altı Poğaç / Defterdar Ahmet Paşa Mektebi, Fatih - Müftü Hamamı - Altı Poğaç'da, mazbut.80 kız talebesi, 1 muallime-i evvel, 1 muallime-i sani bulunan mektep Müftü Hamamı'nda Altı Poğaç kurbunda, Kadı Çeşmesi'nde Altı Poğaç Cami-i şerifittisalindedir.

7. Arakiyeci Ahmed Ağa Mektebi, Aksaray - Sinekli Bakkal'da, mazbut. 30'u erkek, 10'u kız 40 talebe ile 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani vardır. Fevkani ve ahşap binadır. Mektebin meşrutası yoktur. Talebe için bir aralıktan başka teneffüşhanesi yoktur. Mektebin altında iki üç tane dükkânı vardır. Talebenin teneffüse mahsus bahçeleri yoktur.

8. Arpa Emini Cev Mektebi, Topkapı'da, mazbut. 70 talebesi, 1 muallim-i evvel, 1 muavin ve 1 kalfası olan mektep cidden muhtac-ı tamirdir.

9. Asude Hatun Mektebi, Zeyrek - Âşık Paşa'da, mazbut. 80 talebesi, 9 muallim ve 2 hademesi olan mektepte şakirdanın yaz teneffüsüne mahsus bir bahçesi yoktur. Mektep oldukça muntazamdır.

10. Ayn Şah Valde Sultan Mektebi, Cağaloğlu – Babiâli'de, mazbut. Babiâli Hariciye karşısında, bi't-teftiş 6 adet sıraya ihtiyacı olduğu anlaşılmıştır.

11. Baba Sinan Mektebi, Karagümrük – Yenibahçe'de, mazbut. 45'i erkek, 50'si kız 95 talebesi olan mektepte 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani, 1 hüsnü-hat muallimi vardır. Mektep kargir büyük bir derslane ile ahşap küçük bir derslane ve bir aralıktan ibarettir.

12. Bahçeci Mehmed Efendi/Ağa Mektebi, Karagümrük – Yenibahçe'de, mazbut. 100 talebesi, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani bulunan mektep büyük bir derslaneden, önünde bir miktar aralıktan ve yedi dönüme yakın bahçeden ibarettir.

13. Bayrampaşa Mektebi, Haseki'de. Mektebin bir kısmı tarika kalb edildiği için tarz-ı cedid mektebe ikrazı gayr-i kabildir. Ancak hal-i hazırı muhafaza edilebilir. Kargirdir.

14. Beyhan Mektebi, Cağaloğlu – Babıâli'de, Duyun-ı Umumiye'de, mazbut. 30 talebesi olup 1 muallime-i evvel, 1 muallime-i sani ders verir. Fevkani bir derslane ile bir muallim odasından ve tahta bir salondan ibarettir. Önünde bir bahçesi vardır. Nim kargirdir. Mektep muhtac-ı tamir olmakla beraber taamhanesi yoktur ve ileride burası mektep olamaz.

15. Cedid Süleyman Efendi Mektebi, Saraçhanebaşı'nda. 10 adet sıra iktiza eder. 2 adet de yazı tahtası lazımdır.

16. Cedid Valde Hatice Sultan Mektebi, Eminönü'nde. 1 meşk hocası, 1 kalfası vardır. Vaktiyle fevkani bir kargir mektep ise de bu yol hareket-i arzdan sakatlanmış ve bilahire yıkılmıştır. Bundan yedi sene mukaddem mektebin kemer sütunları da bir irade ile kaldırılmıştır.

17. Ceste Bali Mektebi, Fatih'te, mazbut. 130 talebesi, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani, 1 Türkçe, 1 kıraat, 1 hüsn-i hat, 1 nakş muallimesi, 2 hademesi olan mektep iki küçük ve bir büyük derslane ile camekânlı bir yemekhaneden ibarettir. Müstemilat-ı sairesi vardır.

18. Çelebi Mehmed Efendi Mektebi, Kumkapı'da, mülhak. Bir derslane, bir taamhaneden ibarettir.

19. Çelebi Pir Ahmed Mektebi, Fatih - Hırka-ı Şerif'te. 200 talebesi olup büyük derslane ve yine fevkani bir muallim odasıyla tahtında bir taamhaneden ibarettir. Önünde genişçe bir de bahçesi vardır. Mektep müceddeden inşa olunmuştur. Ahşaptır.

20. Darüssaade Ağası İbrahim Ağa Mektebi, Kocamustafapaşa, Altımermer'de, mazbut. 80 talebe, 1 muallime-i evvel, 1 muallime-i sani, 1 hademesi vardır. 1328 senesinde müceddeden inşa ve 1328 senesi martı ibtidaisinde tedrisata mübaşeret etmiştir. Ahşaptır.

21. Darüssaade Ağası Mehmed Ağa Mektebi, Cağaloğlu – Divanyolu'nda, mazbut. 16 talebe, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani mevcut olup bir derslane ve bir muallim odasından ibarettir. Köşe başında ve fevkani, mektep müceddeden tamir olunmuştur.

22. Deniz Abdal Server Ağa Mektebi, Şehremini – Çapa'da. 100 kadar talebesi, 1 muallim-i evvel ve 1 kalfası bulunan mektep büyücek bir derslane

ile tahtında bir taamhaneden ibarettir. Nim kargirdir. İnşa olunalı ancak beş altı sene olmuş ve muntazam güzel cadde üzerinde bir mekteptir.

23. Dölbentçi Hüsameddin Bey Mektebi, Kumkapı'da. 90 talebesi olan mektep fevkani bir dersane ile tahtani bir taamhaneden ibarettir.

24. Ebulfazıl Mehmed Efendi Mektebi, Vefa – Şehzadebaşı'nda olup kargirdir.

25. Emin Bey Mektebi, Emir Buhari – Hafızpaşa'da, mazbut. 80 talebesi olup 1 muallim-i evvel, 2 muallim-i sani vardır. Mektep muhtac-ı tamir olmakla beraber pek nezafetsizdir.

26. Emin Ganem Mustafa Çavuş Mektebi, Kocamustafapaşa'da. Mektep kargirdir. 2 seneden beri mesduddur şimdi derununda muhacirin vardır.

27. Emin Nureddin Mektebi, Vefa – Şehzadebaşı'nda. 40 talebesi, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani vardır. Muhtac-ı tamir olduğuna dair bir kıt'a rapor idareye takdim kılındı.

28. Emine Hatun Mektebi, Kocamustafapaşa'da, mülhak. 60 kız talebesi, 1 muallime-i üla bulunur. Fevkani bir büyük dersane ile bir muallim odasından ibarettir. Fevkani ve tahtani iki kademhanesi vardır. Ahşaptır. 8 adet mücedded ikişer kişilik sıra vardır. Dersane oldukça ferahdır.

29. Esad Efendi Mektebi, Çarşamba'da, mülhak. 50 talebesi olan mektepte 1 muallim-i evvel vardır. Kargirdir, bir ufak dershaneden ibarettir.

30. Esmâ Han Kaya Sultan Mektebi, Cağaloğlu – Divanyolu'nda, mazbut. 100 kız talebe ile 1 muallime-evvel, 1 muallime-i sani, 1 hademe vardır. Mektep kargir olup altında bir bodrum katı ve üstünde bir büyük dersane ile bir teneffüshaneden ibarettir.

31. Fatma Sultan Mektebi, Karagömrük'te, mazbut. Bir kargir dersane ile üç ahşap dersane ve bir taamhane ve bir müştemilat-ı saireden ibarettir.

32. Fatih Merkez Mektebi, Fatih'te, mazbut. 80'i erkek, 70'i kız 150 talebesi, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani, 1 muallim-i salis, 1 kalfa, 1 muallime, 1 hüsn-i hat muallimi vardır. Mektepte kargir ve büyük bir dersane ile bir tahtaboşta şakirdan tedris etmektedir. Bir de muallim odası vardır. Önünde bir miktar bahçesi vardır. Bir de taamhanesi mevcuttur.

33. Feyziye / Muslihiddin Ağa Mektebi, Küçük Mustafa Paşa'da, mazbut. 140 talebesi, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani, 1 muallim-i salisi, 1 hüsnü-hat hocası, ilahi muallimleri, ve 1 harf:muallimi vardır. Mektebin bir

dershane, bir muallim odası, bir taamhanesi ile müstemilat-ı sairesi ve ufak bir de bahçesi vardır.

34. Firuz Ağa Mektebi, Kocamustafapaşa - Uzun Yusuf'ta. 1 muallimi vardır.

35. Firuz Çavuş Mektebi, Sofular – Horhor'da, mülhak. 40 talebesi, 1 muallim, 1 müstahdemi vardır. Fevkani ve ahşap iki dershaneden ibarettir. Bir kaç sene mukaddem tamir olmuştur. 10 adet sıra, 1 yazı tahtası ve bir muallim masasıyla bir sandalye ister.

36. Gark Âlemi Bey Mektebi, Topkapı'da, mazbut. 45 talebesi, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani olup ahşap bir derslane ile bir aralıktan ibarettir. Mektep fevkanidir. Mektep muhtac-ı tamirdir.

37. Gazi Ahmet Paşa Mektebi, Topkapı'da. 2 kalfası olan mektep bir aralık, bir miktar bahçe ve iki odalı bir muallim meşrutahanesinden ibarettir.

38. Gazi Yahya Paşa Mektebi, Kadırga'da, mülhak. 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani vardır. Mektep kargir büyük bir derslane ile ittisalinde iç içe ahşap üç derslane, bir taamhane ile müstemilat-ı saireden ibarettir. Mektep tahtındaki dükkân mektebe aittir.

39. Gez Seydi Mehmed Efendi Mektebi, Fatih - Kadı Çeşmesi'nde, mazbut. 60 erkek, 50 kız 110 talebesi olan mektepte 1 muallim-i evvel, 2 muallim, 1 hademe vardır. Fevkani ve ahşap olup üç derslane ile bir taamhaneden ibarettir.

40. Giridi Mehmed Efendi Mektebi, Süleymaniye'de, mülhak. 48 erkek, 19 kız 67 talebesi olan mektepte 1 muallim-i evvel bulunur. Ahşap ve fevkanidir. Bir derslane ile bir muallim odasından ve bir aralıktan ibarettir. Ve mektebin tahtında üç bodrum dükkânı vardır. Mektep muhtac-ı tamirdir.

41. Habbazan Muhyi / Hacı Mehmed Efendi Mektebi, Davutpaşa - Ali Paşa mahallesi'nde. 120 talebesi olan mektep ahşaptır. Bir muallim odası, biri büyük ikisi küçük üç dershanesi vardır. 1328 de yeniden inşa edilmiştir.

42. Hacı Hasan Efendi Mektebi, Karagümrük'te. Yenibahçe'de. Mektep ahşap ve fevkani iki derslane ile tahtında bir salon ve müstemilat-ı saireden ibarettir. Tahtında uzun bir sofa vardır.

43. Hacı Salih Ağa Mektebi, Kadırga'da, mülhak. 130 talebesi olan mektepte 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani, 1 hüsn-i hat hocası, 1 nakış muallimesi, 2 kalfası vardır. Mektep ve derslane bir muallim odası ve altında

bir yemekhane ve müstemilat-ı saireden ibarettir. Mektep oldukça müterakki ve muntazamdır. Mevkii itibariyle de fena değildir. Mektep temizcedir.

44. Halid Efendi Mektebi, Yedikule – Yenikale’de, mülhak. 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani, 1 muallim-i salis, 1 hat muallimi vardır. Fevkani bir mektep olup iki sene mukaddem yanmıştır. Tahtında bir sebil ve bir dükkân mevcuttur.

45. Hamza Bali / Ağaçkakan Mektebi, Fatih – Yeniçeşme’de, mazbut. 6 talebe ile 1 muallimi bulunan mektep kargirdir. Bir dersane ile bir muallim odasından ve ittisalinde üç odadan ibarettir. Bir de meşrutası vardır.

46. Has Odabaşı Behruz Ağa Mektebi, Şhremini’nde, mülhak. 118 talebesi olan mektep kargir ve fevkanidir. Tahtında bir dükkânı vardır. Büyük bir dersane, bir muallim odası, bir kütüphaneden ibarettir.

47. Has Odabaşı Hasan Ağa Mektebi, Aksaray – Oruçgazi’de, mazbut. 24 erkek, 26 kız 50 talebesi olan mektepte 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani ve 1 hademe vardır. Fevkani ve ahşaptır. Bir dershanede üç sınıfı vardır. Fevkani kısmında muallim odası ve dershanesi, alt katında yemek odası vardır. Bahçesi teneffüshanesi yoktur.

48. Hekim Sinan Mektebi, Kumkapı’da, mülhak. 65 talebesi, 1 muallim-i evveli olan mektep; bir dersane, bir muallim odasıyla altında bir yemekhaneden ibarettir.

49. Hüsameddin Bey Mektebi, Ahırkapı – Cankurtaran, Akbıyık’da, mazbut. 110 talebe, 1 muallim-i evvel, 2 muallim-i sani bulunan mektep fevkani olup önünde cami avlusu vardır.

50. Hüseyin Ağa Mektebi, Kadırga, Küçük Ayasofya’da, mazbut. 65 talebe, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani bulunan mektep fevkani ve ahşap iki dershaneden ve tahtında bir küçük odadan ibarettir.

51. İbrahim Paşa Mektebi, Davutpaşa’da, mazbut. 100 talebesi vardır. Ahşaptır.

52. İmaret / Koca Mustafa Paşa Mektebi, Kocamustafapaşa’da, mazbut. 60 erkek, 40 kız toplam 100 talebe, 1 muallim-i evvel vardır. İttisalinde askeriye rüşdiyesi vardır. Koca Mustafa Paşa tarafında Ağaçkakan nam mahalde maarifin inas rüşdiyesi vardır. Ağaçkakan’da vakıfı zikür mektebi vardır.

53. Hazine Kethüdası İsmail Ağa Mektebi, Yavuz Sultan Selim – Küçükmustafapaşa’da, mazbut. 63 talebe, 1 muallim-i evvel, 2 muallim-i sani, 2

bevvabı olan mektep ahşap ve fevkani olup hemen 3 kattır. Mektep oldukça müceddeddir. Üç derslane ile bir bodrum kattan ibarettir.

54. Kamer Hatun Mektebi, Haseki'de, mazbut. 35 erkek, 25 kız 60 talebe ile 1 muallim-i evvel bulunan mektep kargirdir ve bir derslaneden ibarettir.

55. Kasım Paşa Ömer Efendi Mektebi, Haseki'de, mülhak. 15 erkek, 30 kız, 45 talebesi ile 1 muallim-i evveli olan mektep kargir olup, döşeği tahtadır.

56. Kaşıkçı Mustafa Efendi Mektebi, Şhremeni'nde mülhak. 50 talebe ile 1 muallim-i evveli olan mektep bir büyük derslane ile bir muallim odasından ibarettir. Mektebin önünde bir miktar bahçesi de vardır. Kargirdir. Mektep bundan beş on sene mukaddem tamir olunmuştur.

57. Kazasker Abdurrahman Efendi Numune Mektebi, Emir Buhari'de, mazbut. 70 talebe, 1 muallim-i evvel olan mektep müceddeden inşa olunmuştur, üç derslane ile tahtında bir taamhaneden ibarettir. Ahşaptır.

58. Kazasker Ataullah Efendi Mektebi, Vefa - Molla Hüsrev Mahallesinde, mülhak.

59. Kamer Hatun (Sirkeci) Mektebi, Sirkeci'de, mülhak. 13 talebe, 1 muallim-i evvel bulunan mektep fevkani ve nim kargirdir. İleride mektep olamaz. Bir derslaneden ibarettir. Derslanenin fevkinde bir ufak oda vardır.

60. Kürkçübaşı Ali Ağa Mektebi, Kumkapı, Gedikpaşa'da, mülhak. 110 talebe, 1 muallim-i evvel ve 1 kalfası bulunan mektebin müstemilatı, bir büyük bir küçük derslane ile bir yemek odası ve teferruat-ı saireden ibarettir.

61. Kürkçübaşı Hacı Hüseyin Ağa Mektebi, Yedikule'de. 45'i erkek, 45'i kız 90 talebe, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani, 1 kalfası vardır. Fevkani bir derslane ile tahtında bir derslaneden ibarettir. Vaktiyle muhterik olmuş iken 1327 senesinde bazı ashab-ı hayr tarafından tekrar yapılmış olup elveyim güşadedir.

62. Mercan Ağa Mektebi, Eminönü – Mercan'da, mazbut. 30'u erkek 10'u kız 40 talebe, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani bulunan mektep ahşaptır ve oldukça müceddeddir. Fevkani iki ufak derslane ile bir taamhane ve bir aralıktan ibarettir.

63. Mimar Sinan Ağa Mektebi, Karagümruk – Yenibahçe'de, mülhak. 28'i erkek, 27'si kız 55 talebe, 1 muallim-i evvel, 1 kalfası olan mektep fevkani ve ahşaptır. Büyük bir derslaneden ibarettir. Tahtında bir taamhanesi ve önünde

bir aralık vardır. Bahçesi bir de bekçi kulübesi inşa olunmuştur. Mektebin dershanesi duvarlarıyla saçakları muhtac-ı tamirdir. Sıraları tamir olunmuştur.

64. Mirimiran Hasan Paşa Mektebi, Hırka-i Şerif'te. 99 talebe, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani, 1 muallim-i salis vardır. Kargir bir mektep olup iki derslane ve bir taamhane ile bir müdüriyet odasından ibarettir.

65. Mirimiran Mehmed Paşa Mektebi, Eminönü – Sirkeci'de, mazbut. 8 talebe, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani, 1 küttab muallimi, 1 meşk muallimi, 1 bevvabı vardır. Mektep vaktiyle yanmış ve fevkani imiş. Meşhur Hocapaşa yangınında yanarak Sultan Murad Han'ın validesi tarafından müceddeden inşa olunmuş. Mektep nim kargir ve tahtanidir. Mektebin bir derslane ile bir ufak odası ve bir matbahı ve müstemilatı vardır.

66. Molla Aşki Mektebi, Eğrikapı'da. 70 talebe, 1 muallim-i evvel bulunan mektep kargir olup bir büyük derslane ile bir muallim odasından ibarettir.

67. Muslih Mustafa Çavuş Mektebi, Balat - Draman Caddesi'nde. 120 talebe, 1 muallim-i evvel vardır. Ahşap ve fevkani bir mekteptir. Biri büyük, biri küçük iki dershanesi ile bir taamhaneden ibarettir.

68. Mustafa Ağa Mektebi, Sirkeci'de. 130 talebesi vardır. Bir büyük derslane ile bir muallim odası yanında bir ufak derslane daha vardır. Keza inas kısmı bir derslane ile bir odadan ve bir taamhaneden ibarettir. Dershanedeki aralıkları kaldırtım. İnas kısmı ittisalına müceddeden ayrı olarak yapılmıştır.

69. Müftü Ali Efendi Mektebi, Fatih, Müftü Hamamı'nda, mazbut. 50 talebesi ve 1 muallim-i evvel bulunan mektep ahşap ve fevkani iki dershanesi vardır.

70. Nakşidil Valide Sultan Mektebi, Ayvansaray - Sultan Selim merkezde, mazbut. 40 talebe ile 1 muallim-i evvel bulunan mektep kargirdir ve bir derslaneden ibarettir.

71. Nişanca Mektebi, Kumkapı'da. 1 muallim-i evveli vardır. Fevkani bir derslane ile tahtani bir derslane ve müstemilat-ı saireden ibarettir.

72. Oruç Gazi Mektebi, Aksaray – Oruçgazi'de. Erkek mektebidir. Kapatılmıştır.

73. Osman Efendi Mektebi, Yedikule'de. 1 müezzin eğitim vermektedir. Sultan Fatih hazretlerinin Tezkereci Başısı Osman Efendi Mektebi bir odadan ibarettir.

74. Piri Mustafa Paşa Mektebi, Fatih - Kadı Çeşmesi - Altı Poğaçâ'da, mülhak. 70 talebe, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani bulunan mektep fevkani olup büyük bir derslane ile ittisalinde bir aralıktan ibarettir. Kargirdir.

75. Recep Ağa / Rüstem Paşa Mektebi, Eminönü – Tahtakale'de, mazbut. 40 talebe, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani ve 1 hat muallimi olan mektep kargirdir. Gayet havadar ve ezher cihet hıfzıssıhhaya muvafık bir mekteptir. Yalnız kurbunda abdesthane olmadığı için şakirdan pek uzakta bir cami-i şerifi için umuma ait olan kademhaneye gitmeye mecbur oluyorlar. Mektep iki derslaneden ibarettir.

76. Reisülkütab Mehmed Recai Efendi Mektebi, Vefa'da, mülhak. 1 Mütevellî muallime olarak görevlidir.

77. Reisülkütab İsmail Efendi Mektebi, Emir Buhari'de. 60 talebesi vardır. Ahşap ve köhnedir. Muhtac-ı tamirdir. Fevkani iki derslane ile iki tahtani odadan ibarettir.

78. Ruznameci Mustafa Efendi Mektebi, Kumkapı - Soğan Ağa mahallesinde, mülhak. 1 muallim-i evveli, 1 kalfası, 1 bevvalı olan mektebin müstemilatı bir derslaneden ibarettir. Ebadı 5x10'dur.

79. Rüstem Çelebi Mektebi, Karagümruk – Yenibahçe'de. 40 talebe ve 1 muallim-i evvel bulunan mektep kargirdir. Bir derslane ve bir taamhaneden ibarettir. Mektep ittisalinde bir kaç odalı bir de meşrutası vardır.

80. Sadr-ı esbak Hacı Ahmed Paşa Mektebi, Cerrahpaşa - Hobyar – Yokuşçeşme'de, mülhak. 40 talebe, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani bulunan mektep kargirdir, ve bir derslane ile bir muallim odasından ibarettir.

81. Sadr-ı esbak Öküz Mehmed Paşa Mektebi, Karagümruk'te, mülhak. 220 talebe, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani, 1 muallim-i salis bulunan mektebin 3 fevkani ve 2 tahtani derslanesi hınca hınç talebe ile doludur.

82. Said Efendi Mektebi, Bayezid - Emin Bey mahallesinde mülhak. 9 talebe, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani vardır. Müstemilatı bir oda ve bir derslaneden ibarettir. Mektebin altında kiraya verilen iki dükkân bulunmaktadır.

83. Saliha Sultan Mektebi, Zeyrek – Çırçır'da, mazbut. 110 talebe, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani, 1 hat muallimi, 1 kalfa ve 1 hademe bulunan mektep, üç kısma bölünmüş bir büyük derslane ile tahtında taamhaneden ibarettir.

84. Silahdar Mehmed Efendi Mektebi, Kadırga - Emin Sinan mahallesinde, mülhak. 55 talebe, 1 muallim-i evvel bulunan mektep bir derslane ile bir aralıktan ibarettir.

85. Sormagir-Hüseyin Kethüda Mektebi, Kocamustafapaşa – Altımermer’de, mülhak. 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani bulunan mektebin pek harab; dâhilen ve haricen muhtac-ı tamir olduğu anlaşıldı.

86. Sultan Mehmed Mektebi, Vefa – Şehzadebaşı’nda.

87. Sultan Selim Mektebi, Çarşamba’da. 138 talebe, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani, 2 hat muallimi, 1 hademe bulunan mektep kargir ve muntazamdır. Bir derslane, bir muallim odası, bir sofadan, bir de taamhanesi vardır.

88. Süleymaniye / Kanuni Sultan Süleyman Mektebi, Süleymaniye’de, mazbut. 7 talebesi, 1 muallim-i evvel’i vardır.

89. Şeb Sefa Kadın Mektebi, Zeyrek, mazbut. 70 talebe, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani olan mektep kargir bir derslane ve tahtapûştan ibarettir. Kargir olan derslanenin öyle bir kubbe altında bırakılması muvafıktı. Mektebin taamhanesi olmadığından tahtapûş gibi yerde talebe yemek yemektedir. Daimi bir mektep olamaz.

90. Şerif Paşa İnas Mektebi, Davudpaşa - Kasap İlyas’da, mazbut. 21 talebe ile 1 muallime-i evvel bulunan mektep fevkanidir. Bir derslane ile bir muallim odası ve tahtında bir odadan ve önünde bir miktar bahçeden ibarettir.

91. Şevki Nihal Kalfa / Hazinedar Usta Mektebi, Vefa’da, mülhak. 1 muallime-i üla bulunan mekteb-i mezkûr ahşap ve 3 kattır. Alt katta bir küçük oda ile ocaklı bir aralıktan ibarettir. Ve en üst katta yine bir odalı ve o kadar bir aralıktan ibarettir.

92. Şişeci Mehmet Efendi Mektebi, Cibali’de. 137 kız talebe, 1 muallime-i evvel, 1 muallime-i sani, 1 muallime-i salis, 1 muallime-i rabi, 1 hat muallimi, 1 de muallimesi vardır. Cibali civarında Şişeci Mehmed Efendi İnas Mektebi bir hanede oturmaktadır. Mekteb-i Terakki-i İnas namıyla levha taalluk olunmuştur.

93. Tercüman Yunus Bey Mektebi, Dıraman’da, mazbut. 64’ü erkek, 46’sı kız 110 talebe, 1 muallim-i evvel, 1 Türkçe, hesap, ve kıraat muallimi, 1 Fransızca ve terbiye-i bedeniye muallimi, 1 imla ve malumat-ı fenniye muallimi, 1 malumat-ı medeniye muallimi, 1 kalfa ve 1 hademesi vardır.

94. Tershane Emîni Yusuf Efendi Mektebi, Çağaloğlu-Babıâli'de, mülhak. 73 talebe, 1 muallim-i evvel ve 1 kalfa vardır.

95. Türbedar Kasım Çelebi Mektebi, Cibali - Üsküblü mahallesinde, mülhak. 70 kız talebe, 2 muallime-i evvel, 1 kalfa mevcut. Bakkal dükkânının fevkinde, bir dershaneden ibaret bir mekteptir ve nim kargirdir.

96. Üçgözlü Şeyh Mehmed Efendi Mektebi, Kocamustafapaşa-Hacı Kadın mahallesinde. 25 talebe, 1 muallim-i evvel ve 1 kalfa bulunan mektebin yeri vaktiyle türbe imiş. Sed edilmek üzere nezarete müzekkire verilmiştir. Dershanenin ebadı 4,5 x 5'tir.

97. Üçler Mektebi, Sultanahmet'de, Yeniçeri kıyafethanesinin karşısında. Yıkılmış ve elyevm duvarlarında başka birşey kalmamıştır.

98. Üskübî Mektebi, Cibali, Üsküblü mahallesinde. 110 erkek talebe, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani bulunan mektep Üsküblü Mahallesi'nde Cami'-i Şerifin son cemaat mahallinde ve fevkani kısmında olup mustakilen bir mekteb değildir.

99. Valide Sultan Emetullah Kadın Efendi Mektebi, Bayezid'da, mazbut. 35 talebe, 1 muallim-i evvel, 1 muallim-i sani bulunan mektep Bayezid tramvay makamı civarında ve sebilin bitişiğindedir. Mektep yeni tamir edilmiş olduğundan duvarlarıyla tabanı oldukça temizcedir.

100. Yolgeçen – Defter Emîni Yahya Efendi Mektebi, Kocamustafapaşa– Altımermer'de, mazbut. 65 erkek, 65 kız (130) talebe bulunan mektepte 1 muallim-i evvel, 2 kalfa, 2 hademe mevcuttur. Fevkani ve ahşaptır. Bitişiğinde bir odası vardır.

101. Yorgancılar Mektebi, Bayezid - Kapalıçarşı'da. 1 muallim-i evvel bulunur. Fevkani bir dershanedir. 100 sene mukaddem inşa olunmuştur. İane-i esnaf ile inşa olunmuş iken büyük hareket-i arzda yıkılmış ise de bilahire iane-i esnaf ile tekrar yapılmıştır.

102. Zeynelabidin Efendi Mektebi, Yavuz Sultan Selim– Küçükustafapaşa'da. İnas Mektebidir. Muhtac-ı tamirdir.

Raporda yalnız adı geçen mektepler ise şunlardır:

103. Akşemseddin Mektebi, Hırka-i Şerif'te.

104. Aşkî Şevki Mektebi, Hırka-i Şerif'te.

105. Parmakkapı Mektebi, Hırka-i Şerif'te.

106. Mimar Sinan Mektebi, Hırka-i Şerif

107. Mesih Paşa/Fetva Emini Nuri Efendi Mektebi, Karagümruk'te.

108. Bayezid Bey Mektebi, Karagümruk'te.

109. Hatice Sultan Mektebi, Karagümruk'te.

110. Şah Huban Mektebi, Kumkapı'da.

111. Şehit Mehmet Paşa Mektebi.

112. Sarı Emine Hatun Mektebi.

113. Cevher Ağa Mektebi, Aksaray - Yusuf Paşa'da.

3. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Anadolu'da şehir hayatının gelişmesinden sonra 13. yüzyılda kurulmaya başlanan sıbyan mektepleri, Selçuklular yoluyla Orta Asya'ya, dini eğitimin verildiği kurumlar olmaları sebebiyle de İslam dünyasına uzanan kaynaklara sahiptir. Bu sebeple, Osmanlı Devleti'nde sıbyan mekteplerinin tarihsel arka planını doğru değerlendirebilmek, ancak bu kaynaklara inmekle ve İslamiyet'ten önceki çeşitli kültürlerde ilköğretimin tarihsel gelişimini izlemekle mümkündür. Ayrıca mekteplerin İslam dünyasında kurulmaya başladıkları dönemden itibaren vakıf kurumları oldukları ve bu geleneğin Osmanlı Devleti'nde de sürdüğü görülmektedir. Osmanlıların devlet idaresi ve toplum yapısı, bütün diğer İslam ülkelerinde yürütülen eğitim sisteminin benzer şekilde devam etmesini sağlamış, fakat sonraki dönemlerde ihtiyaçları karşılamadığı görülen noktalarda dönüştürülmüş, nihayetinde de yerini yeni oluşumlara bırakmıştır.

Sonuçları bakımından kısaca özetlemek gerekirse; çocuklara din bilgisi yanında milli ve çağdaş bir terbiye verme kaygısının Tanzimat ve özellikle Meşrutiyet eğitimcilerine hâkim olması ile sıbyan mektepleri önemini yitirmeye başlamış, 1871'de Selim Sabit'in ortaya koyduğu Usül-i Cedide programı sonucu iki ayrı tipte mektep ortaya çıkmıştır. Bunlar yeni usüle uygun iptidai mektepler ile, usül-i atika yahut sıbyan mektepleridir. Devlet bu tarihten itibaren iptidai mektepler açmış, sıbyan mekteplerini de mümkün olduğu nisbette Usül-i Cedide'ye çevirmeye gayret etmiştir. Ancak ilköğretimde reform yapmanın zorluğunu göstermesi bakımından idari ve vakıf sistemindeki iki başlılığın altının çizilmesi gerekmektedir. İdari yönden yeni açılan iptidai mektepler Maarif Nezareti'ne bağlı iken, sıbyan mektepleri Evkaf Nezareti yönetiminde idi. Bu da bütünsel bir eğitim politikası yapılmasını ve uygulanmasına engel teşkil ediyordu. Bununla beraber sıbyan mekteplerinin çoğunun bakım ve giderleri, bağlı oldukları vakıflar tarafından karşılandığı için,

bu nitelikleri sıbyan mekteplerine kendiliğinden bir özerklik sağlıyordu. Maarif idaresi mekteplerin idaresini ve masraflarını halka bırakarak, yüksek denetim yetkisini elinde bulundurma siyaseti izlemiş, ancak bu yöntem yarar sağlamayınca sıbyan mekteplerinin tamiri, yeniden yapılması, öğretmen tayini ve müfredat gibi hususları kendi sorumlulukları altına almaya çalışmışlardır.

3.1 İstanbul Sıbyan Mekteplerinin Sayısı ve Dağılımı

Sıbyan mekteplerinin İstanbul'da yayılışları ve sayıları hakkında elimizde tam bir kaynak yoktur. 17. yüzyıl kaynaklarından Evliya Çelebi, 1993 adet mektep olduğunu söylese de bu sayı çok abartılı görülmektedir. İstanbul'daki sıbyan mektepleri için nispeten güvenilir kaynaklar, devletin yayınladığı yıllıklar ve istatistik bilgileridir. Tanzimat'tan 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkışına kadar İstanbul'da mevcut sıbyan mekteplerinin sayısı hakkında şu bilgilere ulaşılmıştır. Tanzimat sonrasında 360 kadar olan mektepler, 1 Eylül 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile 12 daireye ayrılmıştır ve 264 tanedir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yayınlanmasından sonra Vakıflar'dan Özel İdare'ye ve buradan Belediye'ye devrolunan mekteplerin sayısı ise 364'tür.

Bu çalışmaya konu olan 1912-1914 tarihli müfettiş raporu benzeri yakın tarihli bir başka kaynak ise 1919 tarihli Muallim Cevdet listesidir.³⁰ Tam bir liste olmaktan çok derleme niteliği taşıyan listeden öğrendiğimize göre; 1919 yılında İstanbul'daki mekteplerden banisi hakkında bilgi sahibi olunan 183 kadarının 60'ı Esnaf ve Ağalara, 39'u Hanım sultan ve saraylı hanımlara, 35'i Paşalara, 42'si Bey, Çelebi ve Efendilere, 7'si de Hükümdarlara aittir.

Mekatib-i Vakfiye Cetveli adını taşıyan diğer bir defter ise bitmemiş bir tablonun müsveddesidir ve cetvelin en önemli özelliği 318 adet mektebin isminin ve adreslerinin verilmesi, ne olarak kullanıldığı yahut kim tarafından yıkırıldığı veya satıldığı gibi bilgiler içermesidir. Bu defterden öğrendiğimize göre; 1923 yılında İstanbul'daki mekteplerin 83'ü arsa, 23'ü cami meşrutası, 19'u harabe olmuş, 19'u satılmış, 18'i kiraya verilmiş, 10'u polis ve jandarma karakolu olmuş, 14'ü boş ve birçoğu Özel İdare ve Belediye tarafından kullanılırken, sadece 40 kadarı maarif tarafından okul olarak kullanılmaktadır. Çalışmamız kapsamında müfettiş raporunda bulunan mekteplerin, Mekatib-i Vakfiye cetveli ile karşılaştırması da yapılmıştır. Raporda yer alan mekteplerin yalnız 76 tanesi için listede belirli bir kayıt bulunurken, geri kalan 27 mektebin ismi dahi geçmemektedir. 76 mektebin de büyük bölümü kullanılamaz duruma

³⁰ Muallim Cevdet, "Cemaat Mekteplerimize Bir Bakış ve Terbiyemizdeki Buhran", *Tedrisat Mecmuası*, İstanbul, 1919, S. 4, s. 282-290.

gelmiş veya yıkılmış, teftişin yapılmasından yaklaşık 10 yıl sonra ancak 6 mektep okul olarak kullanılmaya devam etmiştir. Belediye'ye veya Özel İdare'ye devrolunan mektepler satılmış, çarşı içinde kalan mektepler de (raporda da belirtildiği gibi) Evkafı yahut diğer sahiplerince kiraya verilmiştir. Kargir ve büyük mekteplerde cami meşrutası, parti binası, karakol, spor lokali veya depo olarak kullanılmıştır. Bu kullanımlar sonucu bir çok mektep yapısal değişiklikler geçirmiş, üniversite matbaası olarak kullanılan Şehzade Mehmed Sıbyan Mektebi veya M.E.B. arşivi (ve daha sonra kitap satış bürosu) olarak kullanılan Yusufi Efendi Mektebi gibi birçok örnek özgün haliyle günümüze ulaşmamıştır.

Teftişin yapıldığı 1912-1914 yıllarında faaliyette olan birçok mektebin kısa bir süre sonra harabe veya arsa haline gelmesinin sebepleri incelendiğinde, 20. yüzyılın başında İstanbul'un geçirdiği bir dizi büyük yangın felaketinin bu bölgelerde etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca, 1894 İstanbul depreminin de, bugün varlığından haberdar olduğumuz birçok önemli mektebin teftiş raporunda bulunmayışının, birçok mektebin de birkaç yıl önce yeniden inşa edilmiş olmasının sebebi olduğunu o günlerde yazılan bir günlükten öğreniyoruz.³¹

İstanbul Suriçi'nde mevcut olduğu halde müfettiş raporunda bir sebeple bulunmayan mekteplerden sadece önemli sayılabilecek bir bölümünü sıraladığımızda, ortaya ciddi bir tablo çıkmaktadır. Fatih'de Bâlâ Süleyman Ağa, Abdurrahman Efendi, Abdüsselam Efendi, Ahmed Paşa, Ali Fakih, Arap Kuyusu mektepleri veya Bayezid, Mihrimah Sultan, Davutpaşa, Haseki ve Sultan Ahmed külliyesi sıbyan mektepleri gibi merkezi konumda bulunanlar ile, Cevri Kalfa, Ayasofya, Ebubekir Ağa, El-hac Süleyman Efendi, Nazperver Kalfa, Nevruz Kadın, Seyyid Hasan Paşa gibi belirgin mimari özellikler taşıyan mekteplerin, teftiş tarihinde bu nitelikleri sebebiyle farklı amaçlar için kullanıldıklarını düşünmek de yanlış olmayacaktır. Zira örnek vermek gerekirse; Cevri Kalfa Sıbyan Mektebi 1858 yılında (derslik adedinin fazla olması sebebiyle) Kız Sanat Mektebi olurken, Mekatib-i Vakfiye cetveline göre de, 1923 tarihinde Muallimler Birliği tarafından kullanılmaktadır. Haseki Külliyesi'ne ait sıbyan mektebi kiraya verilmiş, Nevruz Kadın Mektebi ise Evkafça satılmıştır. Sultan Ahmed Külliyesi Sıbyan Mektebi ise 1912 yılında geçirdiği yangın sonrası uzun süre kapalı kalmıştır.

Osman Nuri Ergin'in Mecelle-i Umûr-ı Belediye isimli eserinde bulunan detaylı listeye bakılırsa, özellikle çalışmamıza konu olan müfettiş raporunun yazıldığı 1912/1914 yıllarından çok kısa bir zaman önce Suriçi'nde

³¹ 1894 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Büyük Depreme Ait Anonim Bir Günlük (Yay.Haz. Dr. Sıddık Çalık), İstanbul 2003.

meydana gelen büyük yangınların, şehrin görüntüsünü tamamen değiştirmiş olduğu görülür. Örneğin 1908 tarihli Büyük Fatih (Çırçır) yangınında 1500 bina kül olmuş, bundan birkaç sene sonra, 1911 Aksaray yangınında 2400, 1912 İshakpaşa (Ayasofya) yangınında 885 bina zarar görmüştür. 1918 tarihli Cibali yangını ise diğerlerinden kat ve kat daha büyük bir alanı etkilemiştir. Ergin'e göre; geçmişle mukayese edildiğinde 20. yüzyılda yangınlar sonucu meydana gelen tarihi eser kaybı, İstanbul'un en büyük tarihi yangınların verdiği zararın daha ötesindedir ve bu yangınlar sonucu şehir "harâbezâr"a dönüşmüştür.³² Muhtemelen, Mekatib-i Vakfiye cetvelinde birçok mektebin "muhterik arsa" şeklinde yer almasının da sebebi budur.

Bu yangınlardan sonra şehrin topografyasında da büyük değişiklikler olmuş, genellikle enkaz kaldırılmayıp zemine bastırıldığından toprak kotu yükselmiş, özellikle yakın tarihli yangınlardan sonra da yeni düzenlemeler sebebiyle sokak dokuları değiştirilmiş ve yeni caddeler açılmıştır. Bu planlamalarda tarihi eserlerin durumuna fazla dikkat edilmediğinden, birçok tarihi eser parsellerin içinde kalmış veya yeni açılan sokak veya caddelerin üstünde bulunduğundan yıktırılmaları gerekli görülmüştür. 1918 Cibali yangınından sonra, o bölgedeki bilhassa tarihi çeşmelerin yeni yapılacak evlerin parselleri içinde kaldığı görülmüştür. Bu yüzden çok değerli bazı eserler yıkılıp ortadan kaldırılmıştır.

3.2. Rapora Göre Mekteplerin Semtlere Göre Dağılımı

Mekteplerin semtlere göre dağılımına baktığımızda büyük ölçekte iki bölgenin öne çıktığını söyleyebiliriz. Fatih, Hırka-i Şerif, Karagümrük ve Yenibahçe semtlerinden oluşan ilk bölge ile yine bu bölgenin devamı niteliğinde Şehremini, Altımermer, Kocamustafapaşa ve Çapa semtlerini içine alan ikinci bölgenin diğerlerine nazaran daha çok mektebe ev sahipliği yaptığını görüyoruz. Bu iki bölgeyi Vefa, Aksaray ve Cağaloğlu takip ederken, Kumkapı semtinin, sahile yakın diğer semtlere oranla daha fazla mektebi olması dikkat çekmektedir.

Bölgeleri kendi içinde ele alacak olursak, Karagümrük semti 11 mektebe sahiptir ve mekteplerin öğrenci sayıları da diğer semtlere kıyasla belirgin şekilde yüksektir. Örneğin Cami hariminde bulunan Sadr-ı Esbak Öküz Mehmed Paşa Mektebinin 3 fevkani, 2 tahtani dershanesi 220 öğrenci ile 'hınca hınç' doludur ve mektepte 3 muallim görev yapmaktadır. Altay Hatun Mektebi ise 2 dershanesinde 120 öğrenciye eğitim vermektedir. İbtidai birinci sınıf ihtiyat sınıfı ile birlikte okurken, ikinci ve üçüncü sınıflar ayrılmış durumdadır

³² Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Beledîyye*, İstanbul 1995, s. 1286.

ve 4 muallim bulunmaktadır. Semtte bulunan diğer kalabalık mekteplere baktığımızda Bahçeci Mehmed Efendi Mektebi'nin tek dershanesi, iki muallimi ve 100 kadar öğrencisi, benzer şekilde Baba Sinan Mektebi'nin de iki dershanesi, üç muallimi ve 90 öğrencisi bulunmaktadır. Bunlardan başka Mimar Sinan Ağa ve Rüstem Çelebi mektepleri de tek derslikli, 40-50 öğrencisi olan orta ölçekli mekteplerdendir. Semtte teftişin yapıldığı tarihten yaklaşık 10 yıl sonra gezinen müfettiş ise yalnız iki mektep yapısını yerinde bulabilecektir. 1923 yılına ait listede Sadr-ı Esbak Öküz Mehmed Paşa Mektebi'nin enkazı Özel İdare tarafından satılmış olduğunu, Fatma Sultan Mektebi'nin ise Halk fırkası tarafından kullanılmakta olduğunu görüyoruz.

Kadı çeşmesi, Müftü hamamı ve Altı Poğaça mahallelerini içine alan Fatih semti, 8 mektebe sahip yoğun yerleşim bölgelerindedir. Öğrenci sayılarına bakarsak, Fatih Merkez Mektebi 150 öğrenci, Ceste Bali Mektebi 130 öğrenci, Gez Seydi Mehmed Efendi Mektebi 110 öğrenci, Defterdar Ahmed Efendi Mektebi 80 öğrenci, Pîri Mustafa Paşa Mektebi 70 öğrenci ve Müftü Ali mektebi 50 öğrenciye sahip olup, öğrenci nüfusu açısından bölge Suriçi'nin en yoğun bölgesi konumundadır. Mekteplerin tümü evkaf-ı mazbutadan olup, muallim sayıları bakımından da semt diğerlerine göre belirgin şekilde ileridedir. Merkez Mektebi'nde 5, Ceste Bali Mektebi'nde 6, Seydi Mehmed Mektebi'nde 3 muallim görev yapmakta, hakkında bilgi sahibi olduğumuz 9 mektebin toplam 14 dershanesi bulunmaktadır.

Ancak 1sonraki yıllarda, özellikle 1908 ve 1918 Fatih yangınları bu bölgede büyük tahribata neden olmuştur. Mekatib-i Vakfiye cetveline baktığımızda, Ceste Bali, Pîri Mustafa Paşa, Defterdar Ahmet Paşa sıbyan mektepleri muhterik arsa, Molla Ali ve Fatih Merkez sıbyan mektepleri ise harabe durumundadır. İki mektep listede bulunmazken, Pir Ahmed Paşa Mektebi'nin karakol, Ağaçkakan Mektebi'nin ise spor lokali olarak kullanıldığını görüyoruz.

Öğrenci sayısı açısından bakıldığında, mekteplerin yoğun olduğu mahallelerin aynı zamanda daha kalabalık ve büyük mekteplere sahip olduğunu görmekteyiz. Kocamustafapaşa, Altımermer ve Uzun Yusuf mahalleleri de bu görüşü destekler niteliktedir. Zira Yahya Efendi Mektebi'nde 130, Kocamustafapaşa İmarat Mektebi'nde 100, İbrahim Ağa Mektebi'nde 80 ve Emine Hatun Mektebi'nde 60 öğrenci bulunmaktadır. Bölgeye ait raporlar birlikte ele alındığında yakın zamanda mekteplerin deprem veya yangın gibi bir felaket sebebiyle zarar gördüğü veya yeniden inşa edilmiş olduğu fark edilecektir. Emin Ganem Mustafa Çavuş Mektebi iki yıldır kapalı iken, Sormagir Mektebi halen harabe durumundadır. İbrahim Ağa Mektebi ise

teftiştten bir yıl kadar önce ahşap olarak yeniden inşa edilmiştir. Buradan hareketle 1911 yangınının bölgeyi etkilediğini düşünmek mümkündür. 1923 yılındaki durumlarına gelirsek; yalnız İbrahim Ağa Mektebi eğitim vermeye devam ederken, Sormagir Hüseyin Kethüda, Defter Emmini Yahya Efendi ve Şeyh Mehmed Efendi mektepleri arsa haline gelmiş, Firuz Ağa Mektebi yola kalbedilmiş, Emine Hatun mektebi konut olmuş, Kocamustafapaşa İmaret Mektebi ise Evkafca yıktırılmıştır.

Vefa semti, teftişin yapıldığı tarihten çok kısa süre önce, 1911 yılında yaşanan Vefa yangınından etkilenmiş olmalıdır. Nitekim mekteplerin hiç birinde öğrenci yoktur ve öğretim yapılamamaktadır. Ayrıca, 1920 tarihli Mebani-i Hayriye defterinde, Vefa'daki Emin Nureddin Mektebi'nin bu yangında yandığına dair bilgi vardır. 1923 yılına gelindiğinde ise Şevki Nihal Kalfa - Hazinedar Usta Mektebi Evkafı tarafından satılmış, Kazasker Ataullah Efendi Mektebi kiraya verilmiş, Sultan Mehmed Mektebi 9. ilk mektep yapılmış, Ebulfazıl Mehmed Efendi Mektebi levazım ambarı iken, Emin Nureddin Mektebi muhterik arsa durumundadır. Bölge olarak bakıldığında; Zeyrek, Saraçhane, Sofular gibi nitelikli mektep yapılarının çoğunlukta olduğu semtlerde bulunan birçok mektep de, benzer şekilde afetler veya imar faaliyetleri sonucu yıkılmış, bakımsızlık sebebiyle satılmak zorunda kalınmış veya farklı kullanımlar geçirmek suretiyle yapısal değişiklikler yaşamıştır.

Öğrenci sayısı bakımından, hakkında bilgi sahibi olduğumuz 80 kadar mektebe buldukları semtlerden bağımsız olarak bakacak olursak; yalnız iki mektebin 200 ve üzeri öğrenciye sahip olduğunu, 18 mektebin ise 100 - 200 aralığında değişen sayılarda öğrencisi olduğunu görüyoruz. Teftiş sırasında muallimlerin bu sayıları, Evkafı tarafından verilecek mali destekleri yüksek tutmak gayesiyle fazla bildirmiş olmaları ihtimalini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Nitekim mekteplerin derslik adedi gibi fiziksel özellikleri de, belirtildiği kadar abartılı sayıda çocuğun bir arada oturmasına imkân vermemektedir. 29 mektepte 50 – 100 kadar, 19 mektepte ise 20 – 50 aralığında değişen sayılarda öğrenci bulunmaktadır. Sirkeci, Cağaloğlu veya Eminönü semtlerindeki bazı mekteplerin ise yakın çevrelerinde konut olmaması ya da ticaret işlevi içinde kalmaları sebebiyle öğrenci bulamadıkları, kapatılmalarının ve binalarının kiraya verilmesinin doğru olacağı rapor edilmiştir.

3.3 Muallimler ve Diğer Personelin Durumu

Mekteplerdeki görevlilerin de teftiş kapsamında değerlendirilip detaylı şekilde dökümünün yapılması, rapora dayanarak bazı sonuçlara ulaşmamızı mümkün kılmaktadır. Bunlardan en belirgin olanı da kuşkusuz, çoğu mektebin bir muallime bağlı, bazen de bir muallim yanında ona yardımcı bir kalfa,

muavin veya bevval gibi temizlik hizmetleriyle ilgili bir personelden oluşan 'çekirdek' öğretim kadrosuna sahip olmasıdır. Bir muallim-i ulâ, muallim-i evvel, mütevelliden biri veya cami müezzini tarafından çocuklara ders verilen mekteplerin sayısı 40'dır. Bununla birlikte iki muallim ve bir yardımcıdan oluşan, 2-3 kişilik bir kadroya sahip mekteplere de sıkça rastlanmaktadır. Muallim-i evvel ile muallim-i sani'den oluşan kadrolara 19 mektepte, bunlara ilaveten kalfa veya muavin gibi üçüncü bir yardımcı bulunan kadrolara da 12 mektepte rastlamaktayız. Mekteplerin 12 tanesinde hüsn-i hat veya meşk muallimi bulunurken, malumat-ı fenniye, malumat-ı bedeniye, coğrafya veya kavaid gibi bazı derslerin yalnız bir mektepte olduğunu görüyoruz.

Mekteplerin sadece 11 tanesinde 4 veya daha fazla muallim bulunurken, Aşıkpaşa'da evkaf-ı mazbutadan Asude Hatun Mektebi'nde 9 muallimin ders vermesi dikkat çekicidir. 80 kadar öğrencisi olan mektep Evkaf'a bağlı olmasına rağmen, birçok mazbut vakıfta olduğu gibi mütevellisi tarafından da iki muallimine maaş ödendiği görülür. Ayrıca mektepte ders veren iki muallimin de maaşlarının, muallim-i evvel tarafından ücret-i tedris'ten, yani çocuklardan toplanan aylık eğitim ücretinden ödenmesine ve muallimlerin Maarif'den alınmış şهادetname, tasdikname, takdirname gibi belgeler taşımalarına bakılacak olursa, kurum olarak sıbyan mekteplerin işleyişinde birçok aktörün birlikte yer aldığı görülecektir.

İptidai mekteplerin aksine Evkaf'a bağlı olan mazbut ve mülhak sıbyan mekteplerinin bu durumu, şüphesiz ekonomik sebeplerden kaynaklanmaktadır. Birçok mektepte, Evkaf hazinesinden muallim-i evvel'e 100-200 kuruş, muallim-i sani'ye ise 50-100 kuruş aylık maaş verilirken, mütevellisi devam eden mekteplerde muallimlerin ancak 15-20, bazılarında 30 kuruş kadar maaş alabildikleri görülmektedir ki, bu durum Evkaf Nezareti'nin destek ve denetimini ihtiyaç haline getirmiş olmalıdır. Birçok mülhak mektebin raporunda mütevellisi tarafından vakfa ait kira vb. gelirlerin alınmasına rağmen mektebin personel, yakacak gibi giderleri konusunda ilgisiz kalınmasından şikâyet edilmektedir. Muallimlerin büyük bir bölümünün de maaşsız oldukları için öğrencilere başvurdukları görülmektedir. Bu durum şüphesiz mekteplerin fiziksel ihtiyaçlarına da yansımaktadır. Mekteplerin birçoğunun mütevellisi olup olmadığına bakılmaksızın sıra, yazı tahtası, muallim masası veya sandalye gibi istekleri olduğu veya ciddi tamir gerektirdiği rapor edilmiştir.

Anlaşıldığı kadarı ile kuruldukları dönemdeki yapısal özelliklerin işlemez hale gelmesi ve değişen toplumsal yapılar sebebiyle hayatlarına devam etme imkânı bulamayan sıbyan mektepleri, vakıf statüleri sebebiyle merkezi politikalara uyum sağlayamamış, Evkaf Nezareti ve çocukların gündelik

ihtiyaçlarını idare etmeye çalışan mahalleli eliyle bir süre yaşatılmaya çalışılmıştır. Bu durum da bilindiği gibi kısa sürmüş, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile farklı öğretim modelleri ortadan kalkmıştır.

3.4 Rapora Göre Mekteplerin Mimari Özellikleri

Mektepler yerleşim özellikleri açısından değerlendirildiğinde ortaya çıkan en belirgin sonuç; yapılar için yer seçimi konusunda ağırlıklı bir tercihin olmamasıdır. Sadece Suriçi’nde, rapor dışında bulunanları da dâhil ettiğimizde 200 kadar mektebin bulunduğu düşünülürse, hükümdar ve paşalara ait büyük ölçekli yapılar dışındaki çoğunluğun, mahallelerin merkezine yakın olmakla beraber, sokak dokusu içinde, dağınık ve tipoloji olarak konuttan ayırt edilemeyecek özellikte olduğu görülmektedir. Camilerin yakınında olmaları da mekteplerde yaygın görülen bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi, öncelikli olarak Kur’an-ı Kerim ve temel dinî bilgilerin okutulması ve cami görevlilerinin mekteplerde muallim olarak görev yapmaları, kuruluş zamanlarında olduğu gibi sıbyan mekteplerinin camilerin ayrılmaz parçaları olarak kalmalarını sağlamış olmalıdır. Altı Poğaça Camii yanında Defterdar Ahmet Paşa, Muhsine Hatun Camii yanında Çelebi Mehmed, İsmail Ağa Camii yanında Esad Efendi, külliye içinde bulunan Şebsefa Hatun, Sultan Selim, Amcazade Hüseyin Paşa gibi mektepler ve müfettiş raporunda yalnız ‘cami-i şerif ittisalinde’ notu bulunan Cibali’de Üskübî ve Türbedar Kasım Çelebi, Sultanahmet’te Üçler, Altımermer’de Sormagir, Kumkapı’da Nişanca, Tahtakale’de Rüstempaşa, Sirkeci’de Mustafa Ağa, Karagümrük’te Sadr-ı Esbak Öküz Mehmed Paşa gibi 20’den fazla sıbyan mektebi bu grupta sayılabilir.

Bununla birlikte, Ayverdi haritalarında gösterilen mektep yapıları yer seçimi bakımından incelendiğinde de farkedileceği gibi birçok mektep, sokakların kesiştikleri köşe başlarında yer almaktadır. Bayezid’de Tavşantaşı (Abdullah Paşa), Ördek Kasap’ta Şah Hub an Kadın, Sofular’da El-Hac Süleyman Efendi, Kadırga’da Üsküplü Yahya Paşa, Yeniçeşme’de Ağaçkakan, Vefa’da Kazasker Ataullah Efendi ve Kalenderhane, Muhtesip İskender mahallesinde Fatma Sultan, Gedikpaşa’da Kürkçübaşı Ali Ağa, Zeyrek’te Saliha Sultan, Haseki’de Bayram Paşa ve İbrahim Paşa, Yenibahçe’de Mimar Sinan Ağa, Şehremini’nde Odabaşı Behruz Ağa, Sultanahmet’te Kapı Ağası Mehmed ve Üçler Sıbyan Mektepleri gibi birçok mektep de bu yargıyı destekler niteliktedir. Yaya ulaşımı açısından, konut alanı içinde kolay erişilebilir bir konumda ve mahallenin farklı yerlerine eşit yürüme mesafesinde olmak dışında, küçük arsalarda aydınlık ve çift cepheli dersliklere imkân vermesi de köşe başlarının seçilmiş olmasına sebep olarak gösterilmektedir.

Planlama özellikleri yönünden, raporda geçen mekteplerin çoğunlukla fevkani olması ve dersliklerin üst katta olması dikkat çekicidir. Üst katta büyük bir dersane ve muallim odası yanında alt katta küçük bir dersane veya yemekhaneden oluşan mektep tipine çok sık rastlanmaktadır. Yedikule’de Hüseyin Ağa, Sirkeci’de Mercan, Yenibahçe’de Mimar Sinan Ağa, Kumkapı’da Nişanca, Balat’ta Muslih Mustafa Çavuş, Beyazıt’ta Said Efendi Mektebi gibi 40’tan fazla mektep fevkanidir ve çoğunluğu bu özellikleri taşımaktadır. Mekteplerin raporda bilgi verilen 80 kadarına bakıldığında; 47 tanesinde 1 derslik, 15 tanesinde 2 derslik olduğunu, 3 ve daha fazla dersliğin çok nadir görüldüğünü söylemek mümkündür. 47 adet tek derslikli mektebin 20 kadarı kargir ve yarı kargir, 6 tanesi ise ahşaptır. 20 tanesi fevkani iken 14 tanesinde yemekhane, 21 tanesinde muallim odası ve 8’inde bundan ayrı bir oda daha bulunmaktadır. Mekteplerin 11’inin teneffüs için bahçesi mevcutken, yalnız 3’ü için altında dükkânı da olduğu bildirilmiştir.

Toplamda ise 80 mektebin 24’ünde yemekhane vardır ve olmayanlar için öğrencilerin aralıkta yemek yediğinden şikâyet edilmektedir. Muallim odası olarak belirtilmiş mekânlarla yine 24 mektepte, ikinci bir odaya 12 mektepte rastlamakta, 4 mektebin bodrum katı, 6 mektebin altında dükkân, 3’ünde salon, 3’ünde tahtapûş (veya teras), 3’ünde meşruta, 2’sinde sebil ve yalnız Odabaşı Behruz Ağa Mektebi’nde kütüphane olduğunu görmekteyiz.

KAYNAKLAR

- 1894 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Büyük Depreme Ait Anonim Bir Günlük, Yay. Haz. Dr. Sıddık Çalık, Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2003.
- AKSOY, Özgönül, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Doktora Tezi, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1968.
- AHUNBAY, Zeynep, "Mektep Mimarisi", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.29, İstanbul, 2004.
- AKYÜZ Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, Kültür Koleji Yayınları No:4, İstanbul, 1994.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *19.Asırda İstanbul Haritası*, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1958.
- BALTACI, Cahit, "Eğitim Sistemi", *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti: Devlet yönetimi, İktisat, Askeri Teşkilat, Eğitim Sistemi, Gündelik Hayat*, (yay.haz.:Komisyon), İz Yayınevi, İstanbul, 1999.
- BEYATLI, Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1973.
- BİRİNCİ, Ali ve KARA, İsmail, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
- BOZKURT, Nebi, "Mektep", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.29, İstanbul, 2004.
- ERGİN, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- ERGİN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, İ.B.B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.
- GELİŞLİ, Yüksel, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)", *Türkler*, XXV, 2002.
- GÜNYOL, Vedad, "Mektep", *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, C.7, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1972.
- HIZLI, Mefail, "Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler (Klasik Bursa Örneği)", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi*, İstanbul, 1999.

- KUT, Turgut, "İstanbul Sıbyan Mektepleriyle İlgili Bir Vesika", *Journal of Turkish Studies - Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Cambridge, s.I, 1978.
- PAKALIN, Zeki, "Sıbyan Mektepleri", *Osmanlı Tarih Deyim ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, MEB Yayınları, İstanbul, 1993.
- SAKAOĞLU, Necdet, "Darülmualimin", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1994.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.
- UZUNÇARŞILI, İbrahim Hakkı, *Osmanlı Devleti Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.
- YEDİYILDIZ, Bahaettin, "Vakıf", *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, C.XIII, 1986.